

DOI: <https://doi.org/10.15407/np.62.510>

УДК 016:929:001(477)Тутковський

Віталіна Шкаріна,

ORCID-0000-0001-9840-7869,

науковий співробітник,

відділ науково-бібліографічної інформації,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,

просп. Голосіївський, 3, Київ, 03039, Україна

e-mail: shkarina@ukr.net

ОСОБА АКАДЕМІКА ПАВЛА ТУТКОВСЬКОГО В КОНТЕКСТІ БІБЛІОГРАФІЇ

Мета дослідження. Проаналізувати два аспекти теми зв'язку діяльності видатного українського вченого академіка Павла Тутковського з бібліографією та окреслити перспективи бібліографознавчих досліджень у цьому напрямі. Статтю підготовлено у руслі виконання наукової теми 2019–2021 рр. «Теоретичні, методичні та прикладні аспекти формування національної бібліографії в контексті вивчення спадщини діячів української науки та культури». **Методологія.** Застосовано бібліографічний та інші загальнонаукові методи: системного та історичного підходів; емпіричні методи опису та моделювання; аналітико-тематичний метод; джерелознавчий та статистичний аналіз. **Наукова новизна.** У першій частині статті системно проаналізовано бібліографічний доробок вченого: покажчики, огляди, списки літератури. Відображено вагомий внесок вченого у розвиток української науково-допоміжної бібліографії, що відображає цілий комплекс наук про Землю. З'ясовано, що дослідженню власне бібліографічної діяльності Павло Тутковського науковці не приділяли достатньо уваги. У другій частині охарактеризовано коло бібліографічних джерел (друкованих та електронних), які містять відомості про праці академіка Павла Тутковського, літературу про його життя і діяльність. Визначено стан бібліографічного забезпечення цього питання. Окреслено перспективу формування найповнішої на сьогоднішній день наукової бібліографії вченого. **Висновки.** Вчений і бібліограф Павло Тутковський зробив вагомий внесок у розвиток теорії і практики бібліографічних досліджень і перш за все у галузі геології. Велика наукова ерудиція та знання декількох іноземних мов дозволяли П. А. Тутковському у повному обсязі опрацювати джерела наукової інформації, використовуючи досягнення не лише вітчизняної, але й зарубіжної

науки і практики. Його бібліографічні роботи, присвячені природним ресурсам регіонів України, і нині не втратили своєї актуальності. Потребує опрацювання значний документний масив джерел про життя і діяльність академіка. Аналіз джерел, які містять бібліографічні відомості про праці академіка Павла Тутковського та публікації про його життя і діяльність, дає підстави говорити про необхідність підготовки персонального бібліографічного покажчика вченого.

Ключові слова: історія науки, історія української бібліографії, українська геологічна бібліографія, персональна бібліографія, біобібліографія, П. А. Тутковський.

Метою публікації є висвітлення двох аспектів теми зв'язку видатного українського вченого академіка П. А. Тутковського з бібліографією. Для її досягнення проаналізовано бібліографічний доробок вченого та охарактеризовано коло друкованих та електронних бібліографічних посібників, які містять відомості про праці академіка П. А. Тутковського, літературу про його життя і діяльність. Застосовано бібліографічний та інші загальнонаукові методи: системного та історичного підходів; емпіричні методи опису та моделювання; аналітико-тематичний метод; джерелознавчий та статистичний аналіз.

Аналіз останніх публікацій. Дослідженню бібліографічної діяльності П. А. Тутковського науковці не приділяли достатньо уваги. Його розробкою безпосередньо займалися Г. Н. Вознячук [1], М. П. Гуменюк [2], В. Т. Петрикова [9] та подекуди торкалися інші автори. Стаття його учня професора К. В. Дубняка «Академік П. А. Тутковський як бібліограф», підготовлена у 1931 р., не була надрукована і зберігається в Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (НБУВ).

Постановка проблеми. Статтю підготовлено у руслі виконання наукової теми 2019–2021 рр. «Теоретичні, методичні та прикладні аспекти формування національної бібліографії в контексті вивчення спадщини діячів української науки та культури».

Виклад основного матеріалу. Однією з величних постатей вітчизняної науки кінця ХІХ – початку ХХ ст. є академік Павло Аполлонович Тутковський (1858–1930) – природознавець, один з основоположників геологічної та географічної наукових шкіл в Україні. Він стоїть у числі фундаторів Української Академії Наук, є дійсним членом Української (з 1918 р.) і Білоруської (з 1919 р.) академії наук. Широке коло його наукових інтересів охоплювало палеонтологію, мінералогію, палео-

графію, гідрологію, фізичну географію, стратиграфію, четвертинну геологію та інші суміжні галузі. Важливим є внесок вченого і у формування української наукової термінології. Він є автором біля 600 наукових праць, що охоплюють практично усі галузі наук про Землю. Багато років вчений присвятив педагогічній діяльності. П. А. Тутковський був ініціатором створення в Україні кількох геологічних установ, працював на керівних посадах, зокрема, головою фізико-математичного відділу УАН, керівником науково-дослідної кафедри геології при УАН, першим директором Інституту геологічних наук УАН та ін. Незважаючи на свою перевантаженість, знаходив час і для громадської діяльності, читаючи науково-популярні лекції.

Найбільше своєї енергії Павло Аполлонович віддавав науково-дослідній роботі, великі здібності до якої виявилися у нього ще у студентські роки. І неодмінною її супутницею завжди була бібліографія. Високу оцінку бібліографічним навичкам вченого дав М. П. Гуменюк: «Бібліографічну діяльність П. А. Тутковський розпочав одночасно з науковою роботою. Рідко в якого вченого бібліографія так тісно була пов'язана з науковими дослідженнями, як у П. А. Тутковського. Бібліографічним заняттям П. А. Тутковського сприяв сам метод його підходу до вирішення того чи іншого наукового питання» [2, с. 55]. Будь-яке дослідження у вченого починалося з ретельного збирання, вивчення та бібліографування літератури. В його бібліографічному доробку – покажчики, бібліографічні огляди, списки літератури до власних наукових праць. Сформована ним картотека природничої літератури налічувала понад 60 тисяч карток.

Початок наукових джерелознавчих розвідок П. А. Тутковського випадає на період крайньої нестачі довідково-бібліографічної літератури в цілому. Фактично єдиним, що відповідав колу його наукових інтересів, був «Указатель русской литературы по математике, чистым и прикладным естественным наукам», який видавався Київським товариством дослідників природи як щорічник з 1873-го по 1913 р. Аналіз цього посібника ми знаходимо у статті П. А. Тутковського «К вопросу о русской библиографии»: «Система расположения материала в «Указателе» самая удобная – по алфавиту главных существительных заглавия, независимо, следовательно, от всякой классификации и систематизации отраслей наук, всегда носящей на себе печать субъективности [15, с. 2]. Така схема часто застосовувалася самим вченим у його бібліографічних працях.

Жоден науковець, яку б велику власну бібліотеку він не мав, обов'язково послуговується у своїй роботі фондами бібліотек, документами архівних та інших установ. Багатьма бібліотеками за свого життя користувався і П. А. Тутковський. З роботою в одній з них пов'язаний перший бібліографічний покажчик вченого, підготовлений ним у співавторстві з П. Соломінім. Це проста за структурою праця обсягом 84 сторінки «Первое дополнение к каталогу библиотеки Киевского общества естествоиспытателей (1878–1885)» (Київ, 1886) [16]. Подано перелік літератури з математики, медицини, геології, історії, сільського господарства та інших галузей знань. Матеріал систематизовано за алфавітом авторів та назв праць.

У 1884–1902 рр. за дорученням Київського товариства природознавців П. А. Тутковський проводив геологічні дослідження територій Волинської, Гродненської, Катеринославської, Київської, Мінської, Подільської, Таврійської та Херсонської губерній. Зібраний вченим значний бібліографічний матеріал було відображено, зокрема, в оглядах російської літератури з геології, мінералогії та палеонтології, які публікувалися у журналах «Neues Jahrbuch für Mineralogie» та «Geologie and Paleontologie» упродовж 1885–1891 рр.

Більше 20 своїх наукових праць П. А. Тутковський присвятив вивченню викопних форамініфер (групи одноклітинних морських тварин) на території півдня Росії та України. Одним з перших він звернув увагу наукової спільноти на значення мікрофауни форамініфер в стратиграфічних та палеонтологічних дослідженнях порід морського походження. При цьому вчений вніс значний вклад і в бібліографічне забезпечення цієї проблематики. Його праця «Библиографический указатель литературы по ископаемым и ныне живущим фораминиферам (1888–1898)» (Київ, 1898) [14] доповнює деякими рідкісними старовинними і місцевими виданнями та хронологічно продовжує покажчик відомого англійського палеонтолога Ч. Д. Шерборна (Sherborn C. D. *Bibliography of Foraminifera recent and fossil from 1565–1888*. London, 1888). Працюючи над вивченням викопних форамініфер з 1885 р., П. А. Тутковський зібрав значний масив літератури з цього питання, що накопичився за десятиліття після виходу бібліографії Ч. Д. Шерборна. З максимальною повнотою підсумувати наукові досягнення допомогли вченому і численні відбитки статей, які надсилали йому зарубіжні колеги. Особливо ретельно автором було опрацьовано російські джерела,

у яких він розшукував навіть дрібні супутні згадки про знаходження викопних форамініфер в осадових відкладеннях, сподіваючись, що такі вказівки допоможуть вітчизняним фахівцям, які матимуть бажання працювати у цій ще мало розвиненій в Росії галузі. Вченим описано 806 наукових робіт, виданих російською, англійською, італійською, німецькою та французькою мовами. Матеріал подано за зведеним латинсько-кириличним алфавітом авторів. Незважаючи на деякі відмінності у написанні прізвищ авторів різними мовами, усі твори однієї особи зібрано в одному місці. Бібліографічні записи містять вказівки на сторінки, на яких міститься матеріал, що стосується до того чи іншого питання. Відображено рецензії та відгуки на описані праці. Назви російськомовних робіт паралельно подано німецькою.

Схвальний відгук та подяку за бібліографію форамініфер отримало Київське товариство природознавців від членів Лондонського музею А. С. Вудварда та Ч. Д. Шерборна. М. П. Гуменюк не безпідставно вважає цю бібліографічну працю найкращою серед покажчиків П. А. Тутковського [2, с. 55].

У 1885 та 1894–1908 рр. П. А. Тутковський займався геологічними та фізико-географічними дослідженнями в різних місцевостях центрального та південного Полісся. Вчені відмічають, що з іменем П. А. Тутковського пов'язана ціла епоха в геологічному вивченні цього краю [1, с. 21]. Приступаючи до дослідження природи Полісся, на той час малозаселеного і важкодоступного, вчений, зіштовхнувшись з проблемою розпорошеності, мізерності та малодоступності потрібної літератури, вирішив підготувати її огляд на допомогу майбутнім дослідникам. З цією метою йому довелося збирати та опрацьовувати матеріали більш загального змісту з топографії, географії, гідрології, ботаніки, зоології, сільського господарства, техніки та історії, що стосуються безпосередньо чи частково території Полісся. Джерельною базою бібліографічного дослідження крім власної бібліотеки вченого слугували книгозбірні, які своїми фондами доповнювали одна одну: бібліотека Університету св. Володимира, бібліотека Київського товариства природознавців, бібліотека редакції журналу «Кіевская старина», бібліотека при Городецькому музеї барона Ф. Р. Штейнгеля, бібліотека Київського кадетського корпусу, бібліотека Київської 4-ї гімназії, бібліотека Луцького міського двокласного училища (зі старовинною бібліотекою колишнього дворянського училища), приватні бібліотеки. Павло Аполлонович

виявив неабияку ретельність у відборі літератури, опрацьовував усі матеріали *de visu*. Крім того, усі джерела вивчалися ним як вченим та дані перевірялися на місцевості. Часто виявлялося, що вони не відповідали дійсності. Тому поза увагою довелося залишити більше 150 книг і статей. Результатом такої копійної роботи став «Библиографический обзор литературы по геологии и физической географии Центрального и Южного Полесья» (Київ, 1910) [13]. Вміщено 771 документ багатьма мовами: книги, статті, карти, зокрема переклади та копії стародавніх джерел. У передмові П. А. Тутковський зазначає, що 80,6 % поданої літератури видано у XIX ст., 5,4 % – до початку XVIII ст. Матеріал систематизовано за хронологією. Вчений прагнув максимальної повноти розкриття тематики, починаючи від перших згадок про природу Полісся у документах, датованих 485–425 рр. до н. е. Серед найдавніших джерел – праці Геродота, Птоломея (з картами), карти А. Борджіа, Петра Вісконте, Фра Мауро, Генуезька карта світу та ін. Анотації до робіт містять аналіз наукового напрямку досліджень, коментарі окремих положень, зіставлення та посилання, що дають уявлення про наукову цінність тієї чи іншої праці. Подано допоміжний алфавітний покажчик авторів.

«Библиографический обзор литературы по геологии и физической географии Центрального и Южного Полесья» академіка П. А. Тутковського не лише свого часу став поштовхом для наукових досліджень цього краю, але й до наших днів не втратив свого наукового та практичного значення. У ньому яскраво виявилися та тісно сплелися його високий професійний рівень як вченого і як бібліографа.

Житомирський період життя П. А. Тутковського, пов'язаний з краєзнавчою діяльністю у Товаристві дослідників Волині, є яскравим свідченням, що зв'язок вченого з бібліографією не обмежується особистою бібліографічною практикою. У колі його інтересів поряд з географією, геологією, мінералогією стояло і питання організації бібліографічної діяльності на Волині. З призначенням П. А. Тутковського у 1910 р. на посаду віцеголови Товариства пов'язане відродження бібліографічної роботи: «Практична робота розпочалась з 1910 року, коли саме природничо-історична секція почала складати і публікувати на сторінках «Трудов...» покажчики літератури з ботаніки, ентомології, мінералогії Волині» [9, с. 215].

Великий авторитет вченого та обізнаність у документальному масиві наук природничого напрямку сприяли залученню П. А. Тутковського

до роботи Тимчасового комітету для заснування Національної бібліотеки упродовж 1920 – початку 1922 р. На вагомий внесок П. А. Тутковського у справу організації Національної Бібліотеки Української Держави звертає увагу І. Іванова [3, с. 47]. У пошуках можливості швидкого наповнення її фонду він першим звертає увагу на цінну книгозбірню Луцького училища. Вчений передає для відділу рукописів свій каталог природничої літератури, допомагає вирішувати проблеми каталогізації та організації бібліотечних фондів, займається створенням картотеки дезидерати, комплектуванням фондів тощо.

Багатолітня робота П. А. Тутковського з геологічної зйомки 10-верстної карти Росії і Білорусії та підготовка різноманітних супровідних і наукових матеріалів (звітів, нарисів, карт-довідників та численних статей) був тим важливим дослідницьким етапом, що передував створенню ще однієї ґрунтовної бібліографічної праці вченого – «Матеріялів для бібліографії мапознавства України» (Київ, 1924) [19]. Описано 795 картографічних матеріалів, з них 48 подано як додаток К. В. Дубняка. Алфавітне розташування матеріалу та допоміжний предметно-географічний покажчик задовольняють вимоги зручного пошуку інформації у посібнику. Відображено роботи українською, російською та іноземними мовами про території України, Білорусії, Росії, Середній Азії, Сибіру, Кавказу, Криму, Австро-Угорщини та Польщі. Включено геологічні, фізико-географічні, адміністративні, археологічні, ґрунтові, гідрографічні та ін. карти, атласи, плани міст, керівництва для плавання тощо. Значним є хронологічне охоплення: починаючи з великої круглої карти світу Фра Мауро 1459 р. і закінчуючи датованими 1923 роком картами України.

Вперше засобами бібліографії було відображено багатючий картографічний матеріал, що повністю або частково стосувався українських земель. Значний інтерес мають, зокрема, відображені у бібліографії ґрунтові та геоботанічні карти XIX ст. В. В. Докучаєва, М. М. Сибірцева, Г. І. Танфільєва, «Генеральна карта Европейской части России с пограничными частями Западной Европы, Турции, Персии, Сибири и Туркестана» І. А. Стрельбицького, складена ним на основі його неперевіршеної праці дореволюційної картографії «Специальная карта Европейской России» тощо. Г. Н. Вознячук відмічає, що «Матеріали» представляють також обширні сведения по Белоруссии. Это библиографические описания атласов и карт И. И. Жилинского, карт Минской

губернии и ее уездов, почвенных карт Полесья, гидрогеологических карт бассейнов Днепра, Припяти, Стыри и др.» [1, с. 23]. Важливо, що даними спеціальних карт, відображених у бібліографії, фахівці послуговуються і нині, маючи можливість отримати про них інформацію з цього джерела.

Діяльність П. А. Тутковського на чолі Сільськогосподарського наукового комітету пов'язана з організацією систематичної бібліографічної роботи. З ініціативи вченого у 1919 р. при Комітеті було створено Бібліографічно-бібліотечне бюро, яке очолив К. В. Дубняк. Основними завданнями бюро стало поточне бібліографування літератури щодо окремих сільськогосподарських регіонів України та підготовка ретроспективних показників літератури для фахівців з питань природничо-географічних умов сільськогосподарської діяльності. У своїй роботі бібліографи використовували велику особисту бібліографічну картотеку вченого.

Прагнення П. А. Тутковського як вченого і бібліографа завжди були спрямовані на доведення своїх досліджень до практичної реалізації. Це характерно і для його «Матеріялів для сільсько-господарської бібліографії України» (Київ, 1924) [20]. У них відображено стан і завдання сільського господарства періоду 1920-х років. Посібник має систематичну будову і, за словами самого автора, представляє собою «джерело відомостей про те, що вже було зроблено наукою по різних відділах сільського господарства на Україні, що було надруковано в давні і нові часи про наше сільське господарство (у нас і за кордоном) на всіх мовах» [20, с. 3].

Великою і плідною була робота Павла Аполлоновича в галузі гідрогеології. Вивченню артезіанських вод він присвятив більше 30 публікацій. Відкриті ним басейни артезіанських вод вирішили проблему водопостачання багатьох міст України і Білорусії. Його першою бібліографічною працею з цієї тематики був огляд російської літератури за 1896 рік «Артезианские воды: водоснабжение» (Варшава, 1898) [12]. Через багато років зібрана ним бібліографія вилилася в анотований «Показчик головнішої літератури про підземні води на Україні та почасти на суміжних просторах, в зв'язку з геологічною літературою взагалі» (Київ, 1929) [21], підготовлений ним у співавторстві з професором Є. В. Оппоковим. Відображено більше 1600 джерел переважно українською та російською мовами за століття. Література XIX ст. ві-

дображає геологічні дослідження, що супроводжувалися лише деякими спостереженнями за підземними водами, тоді як література кінця XIX – початку XX ст. – це спеціальні гідрологічні дослідження, що проводилися як при загальному вивченні геологічної будови України та суміжних територій, так і при вирішенні практичних завдань (водопостачання, осушування боліт тощо).

Крім згаданих бібліографічних праць П. А. Тутковським було також підготовлено «Бібліографічний список літератури по громадській медицині, гігієні і санітарії, по бальнеології, курортам та народній медицині України», опублікований у «Збірнику медичної секції Українського Наукового Товариства в Києві» (Київ, 1918) [18], готувалися річні огляди літератури з геології. Частина бібліографічного доробку залишилася неопублікованою.

Велику увагу П. А. Тутковський приділяв також латентним формам бібліографічної інформації – прикнижковій та пристатейній бібліографії. Ретельне вивчення, науковий аналіз та відбір документальних джерел за темою кожного дослідження роблять бібліографічні супроводи його наукових праць практично вичерпними. Автор намагався подати не лише ті джерела, що були використані ним при виконанні конкретної роботи, а й максимально охопити тематику, даючи можливість поглиблювати та розширювати майбутню дослідну роботу у цьому напрямі. Тому багато бібліографічних списків до його наукових праць можна розглядати як повноцінні покажчики літератури. Так, список літератури до його монографії «Ископаемые пустыни Северного полушария» (Москва, 1910) складає 942 назви. З захопленням говорить про цю роботу академік В. В. Різниченко: «На величезних наукових матеріалах, що їх зібрав протягом довгих років П. Тутковський на Поліссі, виросла й виходалася його славетна праця про копальні пустелі північної півкулі землі» [10, с. 10]. Значні бібліографічні додатки містять чимало праць вченого: «Послетретичные озера в северной полосе Волынской губернии» (Житомир, 1912) – 339 назв; «К вопросу о способе образования леса» (Москва, 1899) – 318 назв; «Конечные морены, валунные полосы и озы в южном Полесье» (Киев, 1901) – 249 назв тощо.

Велика наукова ерудиція та знання декількох іноземних мов дозволяли П. А. Тутковському у повному обсязі опрацьовувати джерела наукової інформації, використовуючи досягнення не лише вітчизняної, але й зарубіжної науки і практики. Усі підготовлені ним бібліографічні

посібники відображають важливі іноземні джерела, а у деяких його наукових працях посилання на іноземну літературу переважають. Це давало інформаційний поштовх для активізації досліджень в необхідних галузях вітчизняної науки.

Погоджуємося з М. П. Гуменюком, який підсумовує: «П. А. Тутковський займає своє, досить помітне місце в історії української бібліографії. Можна без перебільшення сказати, що ніхто з українських бібліографів дожовтневого періоду не зробив так багато для розвитку геологічної бібліографії, як П. А. Тутковський» [2, с. 58]. Бібліографічні роботи вченого, присвячені природним ресурсам регіонів України, і нині не втратили своєї актуальності.

Висвітлення другого аспекту нашої теми є відповіддю на запитання: що саме зроблено на ниві персональної бібліографії академіка П. А. Тутковського. Адже повнота і достовірність біобібліографічних матеріалів допомагають історикам відтворювати правдиву картину нашого минулого, висвітлювати роль особистості в науці та значимість її вкладу, опираючись на документи. У колі базових джерел до написання історії науки та зокрема біографічних досліджень стоять персональні та загальні біобібліографії вчених.

Послідовне опрацювання документів, які містять бібліографічні відомості про праці академіка П. А. Тутковського та публікації про його життя і діяльність, дає змогу не лише проаналізувати стан бібліографічного забезпечення даного питання, але й виявити значний неопрацьований масив документів. Це створює перспективу формування найповнішої на сьогоднішній день наукової бібліографії вченого.

Першим окремим персональним покажчиком академіка є «Ученые, педагогические и популярные труды П. А. Тутковского» [17], підготовлені самим вченим у 1910 р. Матеріал згруповано за розділами: Ученые труды и сообщения [101 назва]; Статьи в «Энциклопедическом словаре» Брокгауза и Ефрона [подано лише 81 назву найбільш обширних з більш як 380]; Научные сообщения и заметки [129 назв]; Статьи педагогические и популярные [201 назва]; Статьи технические [2 назви]. Загалом описано 514 праць. Відображено публікації за 1881–1910 роки.

Крім цієї автобібліографії на сьогодні існує лише один друкований персональний бібліографічний покажчик П. А. Тутковського – академічне видання «Павло Аполлонович Тутковський, 1858–1930» (Київ,

1965) [6]. Воно відкривається вступною статтею доктора геолого-мінералогічних наук О. К. Каптаренко-Черноусової. Подано дати життя і діяльності вченого. Основна частина покажчика складається з двох розділів – «Література про життя і діяльність П. А. Тутковського» та «Бібліографія праць П. А. Тутковського». Праці першого розділу подано за алфавітом, другого – за хронологією. Допоміжні покажчики – назв праць та предметно-географічний. Записи не пронумеровано, література про вченого займає 3 сторінки, його праці – 30. Плюсом посібника є старання упорядника максимально охопити творчий доробок вченого: ґрунтовні праці, невеличкі роботи, статті у наукових збірниках, журналах, газетні публікації, видання іноземними мовами, статті в енциклопедичних виданнях, виступи, повідомлення, рецензії, переклади, редактовані матеріали тощо. Мінусом є неповнота бібліографічних відомостей щодо місця видання окремо виданих праць.

У 1932 р. у першому томі «Збірника пам'яті академіка Павла Аполлоновича Тутковського» було опубліковано «Бібліографічний список друкованих праць академіка П. А. Тутковського» [11], складений його донькою письменною Ольгою Павлівною Сно. У посібнику відображено 637 опублікованих праць за 1881–1926 роки. Серед них: наукові праці, повідомлення і замітки; статті в енциклопедичному словнику Брокгауза та Ефрона (подано лише найбільш обширні); педагогічні та популярні нариси і статті.

Важливими для отримання відомостей про праці академіка П. А. Тутковського є також ґрунтовні ресурси національної бібліографії України. Так, у випуску 16 матеріалів до репертуару української книги «Книга в Україні, 1861–1917» (Київ, 2013) [4] описано 44 російськомовні праці вченого за визначений період. Бібліографічний покажчик «Україномовна книга у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, 1798–1923» (Київ, 2003) [23] відображає 18 публікацій. Ці два ресурси є взаємодоповнюючими.

Центральною науковою бібліотекою ім. Я. Коласа НАН Білорусі підготовлено електронний бібліографічний покажчик «Первые академики Белорусской Академии Наук. Тутковский Павел Аполлонович» [8], у якому відображено друковані джерела за 1881–2008 роки: окремі видання та статті у періодичних і довідкових виданнях, збірниках. На початку подано основні дати життя та діяльності вченого, короткий нарис його наукової, науково-дослідної, педагогічної та громадської

діяльності. Бібліографічні джерела подано за хронологією у двох розділах. Перший – «Литература о жизни и деятельности академика П. А. Тутковского» – вміщує опис 91 документа за 1904–2008 рр. Літературу другого розділу – «Хронологический указатель научных трудов» подано у двох підрозділах: «Монографии» (70 записів за 1881–1931 рр., включаючи редаговані вченим праці) та «Научные статьи, связанные с Беларусью. Библиографические списки литературы, составленные П. А. Тутковским» (21 запис за 1892–1917 рр.). Є іменний покажчик та фотоархів.

Чималий за обсягом матеріал, присвячений П. А. Тутковському, подано в електронному біобібліографічному ресурсі «Перші академіки (дійсні члени) Української Академії Наук : до 100-річчя Нац. акад. наук України наук.-допом. бібліогр. покажч.» (Київ, 2018) [22], підготовленому Державною науково-технічною бібліотекою України. Відображено лише друковані джерела інформації – усього 178 документів: книги, брошури, статті з періодичних та довідкових видань і збірників. З них 110 описів праць вченого і 68 літератури про нього. На жаль, відсутня інформація про критерії відбору матеріалів до покажчика. Одна з робіт, подана як праця П. А. Тутковського (Описательная минералогия. Киев, 1880), йому не належить: це перекладена ним з німецької монографія К. Науманна. А бібліографія «Ученые, педагогические и популярные труды П. А. Тутковского», подана у розділі «Література про життя та діяльність» без авторства, укладена самим вченим.

Загалом ці бібліографічні публікації складають основу, на якій може базуватися нова персональна бібліографія П. А. Тутковського у частині його власних праць. Однак неповнота відомостей та часом розбіжності у бібліографічній характеристиці документів потребують їхнього обов'язкового опрацювання *de visu*. Стосовно літератури про життя та діяльність вченого, то ці джерела є на сьогодні набагато обширнішими, а за останнє десятиліття і взагалі мало опрацьованими. Вони містять присвячені йому окремі видання, статті у журналах та збірниках, відомості про вченого біобібліографічних, універсальних та галузевих довідкових виданнях, матеріали конференцій тощо. Ця література є частково описаною як складник бібліографічного апарату наукових видань, пристатейна та внутрішньожурнальна бібліографія, списки використаних у дисертаційних дослідженнях документів тощо.

Потужним інформаційним ресурсом, зокрема віддаленого доступу, володіє Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського [5]. Джерела пошуку інформації про українських вчених на її сайті є різноплановими. Електронна бібліотека «Україніка» є інтегрованим ресурсом документальної спадщини України з доступом до науково-довідкових, бібліографічних та повнотекстових джерел інформації. У ньому представлено значний за обсягом масив створених в електронному вигляді та оцифрованих документів, що стосуються П. А. Тутковського, вміщено багато посилань на сайти бібліотек, архівів, наукових установ у глобальній світовій мережі. Ресурс «Наукова періодика України» відображає публікації про академіка сучасних дослідників з доступом до повних текстів. Реферативна база даних «Україніка наукова» містить бібліографічні описи та реферативну інформацію, що дають можливість орієнтуватися у колі проведених в Україні наукових досліджень, які прямо чи опосередковано пов'язані з П. А. Тутковським. Система електронних та сканованих каталогів, широкий комплекс історико-культурних ресурсів на сайті НБУВ також є важливим джерелом бібліографічної інформації, що має бути ретельно опрацьованою.

Потребують вивчення щодо відображення особи П. А. Тутковського архівні фонди установ НАН України. Значний масив для доповнення бібліографії складають також нові електронні джерела інформації, зокрема й бібліографічні, які необхідно виявити, описати та впорядкувати.

Висновки та практичне значення. Дослідження П. А. Тутковського, у якій би галузі наук він не працював, завжди були тісно пов'язані з бібліографією – пошуком, аналізом та узагальненням обширної наукової літератури. Незважаючи на складнощі у виявленні документальних джерел та завдяки невтомній наполегливій праці з великою любов'ю до рідного краю, вчений і бібліограф П. А. Тутковський вніс вагомий вклад у розвиток теорії і практики бібліографічних досліджень і перш за все у галузі геології.

Аналіз джерел, які містять бібліографічні відомості про праці академіка П. А. Тутковського та публікації про його життя і діяльність, дає підстави говорити про необхідність підготовки персонального бібліографічного покажчика П. А. Тутковського. Його вагомий внесок в розвиток української науки та бібліографії, дивовижна актуальність

багатьох його праць, накопичення значного документного масиву про життя і діяльність академіка, де переписано окремі сторінки і заповнено білі плями, вже не відображає посібник 1965 року видання. Така бібліографічна незабезпеченість гальмує подальші дослідження, змушуючи кожного науковця вишукувати розпорошені за багатьма джерелами бібліографічні відомості. У новому покажчику було б доречно і зручно для користувача в окремому розділі виділити бібліографічні праці вченого, високий науковий рівень яких може слугувати орієнтиром для укладачів персонального покажчика.

Насамкінець варто згадати слова К. В. Дубняка про Павла Аполлоновича: «Учитель з нього був надзвичайний, а екскурсії з ним були – насолодою. Він був дуже обдарована людина – розумівся на мистецтві – грав на роялі і сам був композитор, писав також вірші і поеми. Але просив нікому до його смерті не говорити про це, бо, мовляв, «що воно за вчений, який вірші пише» [7, с. 73]. Таке коротеньке висловлювання дозволяє безмежно розширити і зробити цілісним наше уявлення про надзвичайну багатогранну особистість і дорогоцінний скарб національної науки – Павла Аполлоновича Тутковського.

Список бібліографічних посилань

1. Вознячук Г. Н. П. А. Тутковский – библиограф. *Вклад академика П. А. Тутковского в изучение геологического строения земной коры Белоруссии : к 125-летию со дня рождения ученого-естествоиспытателя*. Материалы совещ., март 1983 г. / АН БССР, Ин-т геохимии и геофизики, Белорус. отд-ние Совета нац. подкомис. по истории геологии; ред. В. А. Кузнецов. Минск : Наука и техника, 1985. С. 20–28.

2. Гуменюк М. П. Бібліографія в геолого-географічних дослідженнях академіка П. А. Тутковського. *Біля джерел української радянської бібліографії* / М. П. Гуменюк. Київ, 1991. С. 53–58.

3. Іванова І. П. А. Тутковський в історії організації Української Академії наук і Національної бібліотеки України. *Бібліотечний вісник*. 1999. № 6. С. 46–48.

4. Книга в Україні, 1861–1917 : матеріали до репертуару укр. кн. Вип. 16: Т / Нац. акад. наук України; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського; зібрані: С. Й. Петров, С. С. Петров; упоряд., допов., та підгот. до друку: В. С. Гоїнець, О. В. Давидович, Л. М. Ковінченко, І. Г. Лиханова, Л. С. Новосьолова, Д. В. Устиновський; наук. ред. В. Ю. Омельчук. Київ, 2013. 475 с. (Національна бібліографія України).

5. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського [вебпортал]. URL: <http://nbuv.gov.ua>

6. Павло Аполлонович Тутковський, 1858–1930 : бібліогр. покажч. / АН УРСР; упоряд., ред. бібліогр. К. О. Коваленко ; вступ. ст. О. К. Каптаренко-Чорноусової. Київ : Наук. думка, 1965. 70 с.

7. Пам'яті академіка П. А. Тутковського : [збори Харків. Наук. т-ва 2 груд. 1930 р.] *Вісник природознавства*. 1931. № 1/2. С. 71–73.

8. Первые академики Белорусской Академии Наук. Тутковский Павел Аполлонович : библиогр. указ. : [1881–2008] / Нац. акад. наук Беларуси, Центр. науч. б-ка им. Я. Коласа; сост.: Е. А. Бондаренко, Т. М. Гончар; под ред. Р. В. Ахремчик. [Минск, 2009?]. 7 с. : фотоархив. URL: <http://library.basnet.by/html/csl/290/title.htm> (дата обращения: 23.11.2020).

9. Петрикова В. Т. Краєзнавча бібліографія в науковій діяльності академіка П. А. Тутковського. Урал в мініатюрі: природні багатства Житомирщини, їх вивчення та перспективи використання. Житомир. держ. пед. ін-т ім. І. Я. Франка. Житомир, 1996. С. 214–216.

10. Різниченко В. Академік Павло Тутковський (нарис на спомин) / Володимир Різниченко. *Вісник природознавства*. 1931. № 1/2. С. 8–12.

11. Сно О. П. Бібліографічний список друкованих праць академіка П. А. Тутковського. *Збірник пам'яті академіка Павла Аполлоновича Тутковського*. Київ, 1932. Т. 1. С. 19–37.

12. Тутковский П. А. Артезианские воды: водоснабжение : обзор рус. лит. 1896 г. Варшава : Губерн. тип., 1898. 38 с.

13. Тутковский П. А. Библиографический обзор литературы по геологии и физической географии Центрального и Южного Полесья. Киев : Тип. Имп. унта св. Владимира, акц. о-во Н. Т. Корчак-Новицкого, 1910. [2], 33–238 с. Отд. отт. из: Зап. Киев. о-ва естествоиспытателей. 1910. Т. 21.

14. Тутковский П. А. Библиографический указатель литературы по ископаемым и ныне живущим фораминиферам (1888–1898). Киев : Тип. Н. Г. Пилющенко и К°, 1898. 200 с. Текст рус., англ., фр., нем., итал. Отд. отт. из: Зап. Киев. о-ва естествоиспытателей. Т. 16.

15. Тутковский П. А. К вопросу о русской библиографии. *Киевское слово*. 1893. 13 июля.

16. Тутковский П. А. Первое дополнение к каталогу библиотеки Киевского общества естествоиспытателей (1878–1885) / сост.: П. Соломин, П. Тутковский. Киев : Типо-литогр. Т-ва И. Н. Кушнерев и К°, 1886. 84 с.

17. Тутковский П. А. Ученые, педагогические и популярные труды П. А. Тутковского. Житомир : Электр. тип. М. Дененмана, [1910]. 23 с.

18. Тутковский П. А. Бібліографічний список літератури по громадській медицині, гігієні і санітарії, по бальнеології, курортам та народній медицині України / зладив П. А. Тутковський. *Збірник медичної секції Українського На-*

укового Товариства в Києві / за ред. О. Черняхівського. Київ : Друк. Укр. Наук. Т-ва, 1918. Кн. 4. С. 109–133.

19. Тутковський П. А. Матеріали для бібліографії мапознавства України. (Мапи, плани, атласи, альбоми, мапознавча література). Ч. 1. / Всеукр. акад. наук. Київ, 1924. 63 с. (Українська Академія наук. Збірник Історично-філологічного відділу; № 16). Дод. [зап. 748–795] К. В. Дубняка.

20. Тутковський П. А. Матеріали для сільсько-господарської бібліографії України. Вип. 1 / Всеукр. акад. наук. Київ : Друк. Всеукр. АН, 1924. 48 с. Назва парал. фр.

21. Тутковський П. А. Показчик головнішої літератури про підземні води на Україні та почасти на суміжних просторах, в зв'язку з геологічною літературою взагалі / акад. П. Тутковський та проф. Є. Оппоков; передм. Є. Оппокова. Київ, 1929. 99 с. (Вісті Науково-дослідного інституту водн[ого] господарства України; т. 3, вип. 2) (Матеріали до гідрогеології України; т. 1, вип. 2). Тит. арк. парал. нім.

22. Тутковський Павло Аполлонович. *Перші академіки (дійсні члени) Української Академії наук : до 100-річчя Нац. акад. наук України* : наук.-допом. бібліогр. покажч. М-во освіти і науки України, Держ. наук.-техн. б-ка України, Інформ.-бібліогр. від.; уклад.: Бевз Н. О., Варганова Л. Р., Гордієнко Г. Л., Луговська А. В., Мінерт О. Ю. Київ, 2018. С. 231–248 : портр. URL: <https://bit.ly/3520ftm> (дата звернення: 23.11.2020).

23. Україномовна книга у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, 1798–1923 : бібліогр. покажч. : в 3 т. Т. 2. 1912–1923 / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського ; авт. кол. : Бойченко М. Д., Дзюбич, С. А. Корольова Т. Б., Новосьолова Л. С., Огуннаїке Ж. В., Омельчук В. Ю., Тіманова Л. І., Фіклістова О. О., Яковець Т. Є.; редкол.: О. С. Онищенко (голова) [та ін.]. Київ, 2003. 690 с. (Національна бібліографія України).

References

1. Vozniachuk, G. N. (1985). P. A. Tutkovskiy – bibliograf. [P. A. Tutkovsky – bibliographer]. In *Vklad akademika P. A. Tutkovskogo v izuchenie geologicheskogo stroeniia zemnoy kory Belorussii: k 125-letiiu so dnia rozhdeniia ucheno-gostestvoispytatelia*, 20-28. Minsk, Belarus. [In Russian].

2. Humeniuk, M. P. (1991). Bibliografiiia v heoloho-heohrafichnykh doslidzhenniakh akademika P. A. Tutkovskoho [Bibliography in geological and geographical research of Academician P. A. Tutkovsky]. *Bilia dzherel ukrainskoi radianskoi bibliografii*, 53-58. Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].

3. Ivanova, I. (1999). P. A. Tutkovskiyi v istorii orhanizatsii Ukrainkoi Akademii nauk i Natsionalnoi biblioteky Ukrainy. [P. A. Tutkovsky in the history of the organization of the Ukrainian Academy of Sciences and the National Library of Ukraine]. *Biblioteknyi Visnyk*, 6, 46-48. [In Ukrainian].

4. Petrov, S. Y., Petrov, S. S., Hoinets, V. S., Davydovych, O. V., Kovinchenko L. M., Lykhanova I. H., Novosolova L. S., & Ustynovskyi D. V. (Comp.). (2013). *Knyha v Ukraini, 1861-1917: materialy do repertuaru ukrainskoi knyhy*. [Book in Ukraine, 1861-1917: materials for the repertoire of Ukrainian books]. Issue. 16. T. Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].

5. Natsionalna biblioteka Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho: veb-portal [Vernadsky National Library of Ukraine: web portal]. Kyiv, Ukraine. Retrieved from: <http://nbuv.gov.ua> [Many languages].

6. Kovalenko, K. O. (1965). Pavlo Apollonovych Tutkovskiy, 1858-1930: bibliografichnyi pokazhchik. [Pavlo Apollonovych Tutkovskiy, 1858-1930: bibliographic index]. Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].

7. Kharkivske Naukove tovarystvo (1930). Pamiati akademika P. A. Tutkovskoho: zbory Kharkivskoho Naukovoho tovarystva 2 hrudnia 1930 roku [In memory of Academician PA Tutkovsky: meeting of the Kharkiv Scientific Society on December 2, 1930]. *Visnyk Pryrodoznavstva*, 1/2, 71-73. [In Ukrainian].

8. Bondarenko, E. A., Gonchar, T. M. (2009). Pervye akademiki Belorusskoi Akademii Nauk. Tutkovskii Pavel Apollonovich: bibliograficheskii ukazatel, 1881-2008. [The first academicians of the Belarusian Academy of Sciences. Pavel Apollonovich Tutkovsky: bibliographic index, 1881-2008]. Minsk, Belarus. Retrieved from: <http://library.basnet.by/html/csl/290/title.htm> [In Russian].

9. Petrykova, V. T. (1996). Kraieznavcha bibliohrafiya v naukovii diialnosti akademika P. A. Tutkovskoho. [Local lore bibliography in the scientific activity of Academician P. A. Tutkovsky]. *Ural v miniatiuri: pryrodni bahatstva Zhytomyrshchyny, ikh vyvchennia ta perspektyvy vykorystannia*, 214-216. Zhytomyr, Ukraine. [In Ukrainian].

10. Riznychenko, V. (1931). Akademik Pavlo Tutkovskiy (narys na spomyn). [Academician Pavlo Tutkovskiy (essay in memory)]. *Visnyk Pryrodoznavstva*, 1/2, 8-12. [In Ukrainian].

11. Sno, O. P. (1932). Bibliografichnyi spys drukovanykh prats akademika P. A. Tutkovskoho. [Bibliographic list of printed works of Academician P. A. Tutkovskiy]. *Zbirnyk pamiati akademika Pavla Apollonovycha Tutkovskoho*, 1, 19-37. Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].

12. Tutkovskii, P. A. (1898). Artezianskie vody: vodosnabzhenie : obzor russkoi literatury 1896 g. [Artesian waters: water supply: a review of Russian literature 1896]. Varshava, Poland. [In Russian].

13. Tutkovskii, P. A. (1910). Bibliograficheskii obzor literatury po geologii i fizicheskoy geografii Tsentralnogo i Yuzhnogo Polesia. [Bibliographic review of literature on geology and physical geography of Central and South Polesie]. Kiev, Ukraine. [In Russian].

14. Tutkovskii, P. A. (1898). Bibliograficheskii ukazatel literatury po iskopaemym i nyne zhivushchim foraminiferam (1888-1898). [Bibliographic index of literature on fossil and living foraminifera (1888-1898)]. Kiev, Ukraine. [In Russian].

15. Tutkovskii, P. A. (1893). K voprosu o russkoi bibliografii. [On the question of Russian bibliography]. *Kievskoe Slovo*. 13 iulia. [In Russian].

16. Solomin, P., Tutkovskii, P. (1886). Pervoe dopolnenie k katalogu biblioteki Kievskogo obshchestva estestvoispytatelei (1878-1885). [The first addition to the catalog of the library of the Kiev Society of Naturalists (1878-1885)]. Kiev, Ukraine. [In Russian].

17. Tutkovskii, P. A. (1910). Uchenye, pedagogicheskie i populiarnye trudy P. A. Tutkovskogo. [Scientists, pedagogical and popular works of P. A. Tutkovsky]. Zhitomir, Ukraine. [In Russian].

18. Tutkovskiy, P. A. (1918). Bibliografichnyi spys literatury po hromadskii medytyni, hiihieni i sanitarii, po balneolohii, kurortam ta narodnii medytyni Ukrainy. [Bibliographic list of literature on public medicine, hygiene and sanitation, balneology, resorts and folk medicine of Ukraine]. *Zbirnyk Medychnoi Sektzii Ukrainskoho Naukovoho Tovarystva v Kyivi*, 4, 109-133. Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].

19. Tutkovskiy, P. A. (1924). Materiialy dlia bibliografii mapoznavstva Ukrainy. (Mapy, plany, atlasy, albomy, mapoznavcha literatura). [Materials for bibliography of map studies of Ukraine. (Maps, plans, atlases, albums, map literature)]. Vol. 1. Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].

20. Tutkovskiy, P. A. (1924). Materiialy dlia silsko-hospodarskoi bibliografii Ukrainy. [Materials for agricultural bibliography of Ukraine]. Vol. 1. Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].

21. Tutkovskiy, P., & Oppokov, Ye. (1929). Pokazhchyk holovnishoi literatury pro pidzemni vody na Ukraini ta pochasty na sumizhnykh prostorakh, v zviazku z heolohichnoiu literaturoiu vzhali. [Indicator of the main literature on groundwater in Ukraine and partly in adjacent areas, in connection with the geological literature in general]. Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].

22. Bezv, N. O., Vartanova, L. R., Hordiienko, H. L., Luhovska, A. V., & Minert, O. Yu. (Comp.). (2018). Tutkovskiy Pavlo Apollonovych. [Tutkovskiy Pavlo Apollonovych]. *Pershi akademiky (diisni chleny) Ukrainskoi Akademii Nauk: do 100-richchia Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy*, 231-248 Kyiv, Ukraine. URL: <https://bit.ly/3520flm> [In Ukrainian].

23. Boichenko, M. D., Dziubych, S. A., Korolova, T. B., Novosiolova, L. S., Ohunnaike, Zh. V., Omelchuk, V. Yu., Timanova, L. I., Fiklistova, O. O., & Yakovets, T. Ye. (2003). Ukrainomovna knyha u fondakh Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho, 1798-1923: bibliografichnyi pokazhchyk: v 3 t. [Ukrainian-language book in the funds of the Vernadsky National Library of Ukraine, 1798-1923: bibliographic index: in 3 vol.]. Vol. 2. 1912-1923. Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].

Vitalina Shkarina,

ORCID-0000-0001-9840-7869,

Research Associate, Department of Scientific and Bibliographic Information,
Verndsky National Library of Ukraine

3, Holosiivskyi ave., Kyiv, 03039, Ukraine

e-mail: shkarina@ukr.net

THE PERSON OF ACADEMICIAN PAVLO TUTKOVSKYI IN THE CONTEXT OF BIBLIOGRAPHY

Purpose of the article is an analysis of two aspects of the topic of connection of the outstanding Ukrainian scientist Academician Pavlo Tutkovskiy with the bibliography and to outline the prospects of bibliographic researches in this direction. Article prepared in the river-bed of implementation of scientific theme 2019-2021 the "Theoretical, methodical and applied aspects of forming of national bibliography in the context of study of inheritance of figures of Ukrainian science and culture".

Methodology. Bibliographic and other general scientific methods are used: systemic and historical approaches; empirical methods of description and modeling; analytical and thematic method; source and statistical analysis. **Scientific novelty.** The first part systematically analyzes the bibliographic achievements of the scientist: indexes, reviews, bibliographies. The significant contribution of the scientist to the development of the Ukrainian scientific-auxiliary bibliography, which reflects the whole complex of Earth sciences, is reflected. It is found out, that to research actually of bibliographic activity Pavlo Tutkovskiy scientists did not spare enough attention. The second part describes the range of bibliographic sources (printed and electronic), which contain information about the works of Academician Pavlo Tutkovskiy, literature about his life and work. The state of bibliographic support of this issue is determined. The prospect of forming the most complete scientific bibliography of the scientist to date is outlined. **Conclusions.** Scientist and bibliographer Pavlo Tutkovskiy made a great contribution to the development of the theory and practice of bibliographic research, especially in the field of geology. Large scientific erudition and knowledge of a few foreign languages allowed Pavlo Tutkovskiy in full to work over scientific information generators, drawing on accomplishment of not only home but also foreign science and practices. His bibliographic works on the natural resources of the regions of Ukraine have not lost their relevance. The considerable debenture array of sources about life and activity of academician needs working. The analysis of sources that contain bibliographic information about the works of Academician Pavlo Tutkovskiy and publications about his life and work, gives grounds to speak about the need to prepare a personal bibliographic index of scientist.

Keywords: history of science, history of Ukrainian bibliography, Ukrainian geological bibliography, personal bibliography, biobibliography, Pavlo Tutkovskiy.

Стаття надійшла до редакції 10.11.2020 р.